

mutích typu Kongresové knihovny, shraňující 100 000 titulů, po drobné místní instituce, jako je např. Archiv státu Mississippi se 7 tituly.

Na základě jednoho ročníku jednoho odborného časopisu, byť jistě významného, není pochopitelně možné vynášet definitivní soudy o stavu vědního oboru v zemi, jako je USA. Nicméně i z předcházející stručné charakteristiky nejzajímavějších článků Film History 1987 myslím vyplývají některé poznatky, charakterizující současné tendence v americké filmové historiografii. Především je zřejmé, že se našim americkým kolegům daří vykračovat poza kdysi svazující meze svého oboru. Většina z nich přestala být filmovými kritiky, využívajícími při vynášení soudů výhod časového odstupu, a stala se - nebo usiluje stát se - skutečnými historiky, schopnými zkoumat dějiny filmu s ohledem na široký sociální, politický a ekonomický kontext jeho vývoje. Film History si klade za cíl mapovat veškeré aspekty výroby, distribuce, předvádění a recepce komerčního i nekomerčního filmu, a to v historické dimenzi od počátečních pokusů prvních filmových experimentátorů po současnost. Je to cíl nesporně velmi náročný, ale soudě podle prvních čísel tohoto časopisu reálný. Přispět k jeho naplňování by jistě měla i skutečnost, že Film History nechce být coby publikační platforma omezena jen na americkou historickou obec, ale nabízí spolupráci filmovým historikům z celého světa.

Petr Mareš

* * *

Neznámé zápisy Dovženkových deníků

Oleksandr Dovženko: Storinky ščodennyka.
„Dnipro“ (Kyjev), 1988, č. 10, s. 85–100.

„Bolyť u mene serce deň i nič . . .“ (Iz zapysnykiv O. Dovženka).
„Literaturna Ukrajin“ (Kyjev), 1989, č. 5 (2.2.), s. 6.

Pro ukrajinský kulturní život posledních let se stal velmi důležitým jevem vzrůst pozornosti věnované ukrajinské kulturní avantgardě prvního porevolučního desetiletí, která byla ve třicátých letech zničena protikulturní etnocidou stalinského režimu. Neméně zájem vzbuzuje boj o ukrajinskou kulturní svébytnost, vedený v následujících desetiletích. V ukrajinském tisku jsou nyní zpřístupňovány důležité prameny k této problematice, jejichž vydání bylo ještě před několika málo lety naprosto nemyslitelné.

Jedním z nejuznávanějších představitelů ukrajinské porevoluční kultury zůstává i v takto se měnícím kontextu Oleksandr Dovženko (1894–1956). Také pro upřesňování jeho biografie a vnitřního rozměru díla vznikly o mnoho příznivější podmínky

než dosud. Snad nejvýznamnějším pramenem pro řešení těchto, ale také řady obecnějších otázek zůstávají Dovženkovy deníkové zápisy, vedené v průběhu let 1924 — 1956; pro starší dobu se bohužel nedochovaly.

Po prvních časopiseckých otiscích z přelomu padesátých a šedesátých let bylo jejich ukrajinské znění poprvé knižně vydáno v pátém svazku Dovženkových spisů (Tvory v p'jaty tomach. Tom 5. Kyjiv 1966). V úvodu připojeného, velmi skrovného poznámkového aparátu bylo jen stručně zmíněno, že texty deníkových zápisů jsou poněkud zkráceny. Z hlediska ediční techniky se navíc jako značně nešťastné ukázalo být umělé odtržení tzv. záznamů ze zápisníků (z let 1942 — 1943) a z deníků (z let 1943 — 1956), mezi něž byla neorganicky včleněna zvláštní řada zápisů z let 1952 — 1956, týkající se především vzniku Dovženkem nedokončené Poémy o moři.

Všechny tyto nedostatky bylo možno odstranit alespoň po 20 letech, když byla do tisku připravována poněkud upravená reedice pětisvazkového souboru Dovženkova díla. Roku 1985 se objevil závěrečný svazek, vydaný značně vyšším nákladem než jeho předchůdce z roku 1966. Snad právě z tohoto důvodu se redakční kolektiv rozhodl resp. byl donucen provést dodatečnou revizi toho, co je možno čtenáři předložit. Výsledkem se stala paradoxní skutečnost: vydání deníkových zápisů z roku 1985 se ukázalo být ještě méně spolehlivým než předcházející edice. Dokladem je už to, že rozsah vydaného textu Dovženkových deníkových zápisů poklesl o 30 tiskových stran. Poznámkový aparát, který tuto skutečnost pečlivě zatajil, byl navíc zbaven politicky ožehavých míst, týkajících se osobností J. V. Stalina a L. Beriji. Takto očištěný svazek byl podepsán do tisku v dubnu 1985, tedy v době, kam je většinou zasazován počátek sovětské přestavby.

Potěšující je, že už o tři roky později se mohly v ukrajinském tisku objevit první publikace dodatků k dosud zpřístupněným Dovženkovým deníkovým zápisům. Tohoto úkolu se podjal spisovatel Oleksandr Pidsucha, mimochodem jeden z členů redakčního kolektivu obou neúplných knižních edic deníků. Jeho úvod k oběma časopiseckým edicím, ze kterých zde čerpáme, je nadmíru stručný; nenacházíme zde odpověď na řadu dotazů textologického charakteru, které je třeba v souvislosti s Dovženkovými deníky řešit.

V obou doplňujících edicích se vydavatel soustředil především na dosud proskribované zápisy z dubna až července 1942, resp. srpna až prosince 1943; z pozdějších bylo vybíráno jen nepatrně. Tím není řečeno, že např. zápisy z období po roku 1945 nebyly v dřívějších edicích postiženy méně výrazně. Je třeba také zdůraznit, že Pidsuchovy edice jsou výběrové — soustřeďují se na zveřejnění dosud netištěných partií a ponechávají stranou to, co bylo vydáno roku 1966. Teprve přesné a úplné vydání všech zápisů, pořízené na základě veškerých dochovaných rukopisů a opatřené podrobným a spolehlivým komentářem, umožní kvalifikované zhodnocení Dovženkových deníkových záznamů a jejich pramenné hodnoty. Na tomto místě se pokusíme pouze o stručné naznačení některých zajímavých skutečností a doprovodíme je citací několika namátkou vybraných zápisů.

Zápisy z jara a léta 1942 nás uvádějí do bezprostředního zázemí východní fronty, zprvu ještě před německým nástupem směrem na Stalingrad a pak už v jeho průběhu. Válka ve všech podobách je hlavní dominantou záznamů. Pro české posuzovatele Dovženkovy tvorby zůstala zatím téměř úplně utajená podstata dovženkovského po-

hledu na válečnou skutečnost. Jde o pohled zcela národně uvědomělého Ukrajince, člověka myslícího, hluboce vzdělaného a posuzujícího vývoj událostí především z hlediska historické zkušenosti i současného utrpení své vlastní země a národa. V případě jiných zemí a národů by to nejspíše bylo považováno za logické a odůvodněné, v případě Ukrajinců byl podobný přístup ještě v nedávné minulosti označován za projev buržoazního nacionalismu.

„Na ukrajinských láněch a vesnicích, v ohni a plamenech se řeší osud lidstva, řeší se obrovský problém světové hegemonie; řeší se osud lidstva na našem osudu. Jak jsi nešťastná, naše země,“ zapisuje si Dovženko 5. 4. 1942. O sedm týdnů později, 23. 5. 1942, Dovženko s hrůzným klidem konstatuje: „Ukrajinský národ zahyne v této válce, soudruzi patetikové,“ přičemž na tato slova navazuje hněvná filipika proti temným a krutým vojenským prokurátorům, už připraveným tvrdě řešit případy údajné zrahy ukrajinského civilního obyvatelstva na územích, okupovaných v tu chvíli Němci.

Tato dnes méně vnímaná tvář války posiluje Dovženkovy obavy z budoucnosti. Jasně tu zaznívá tušení represálií, které přijdou ze sovětské strany po budoucím vyhnání Němců z Ukrajiny. Popravy a deportace dále zvýší počet obětí a rozsah ztrát, které už na konci prvního roku sovětsko-německé války dosáhly na ukrajinském území obrovské výšky.

Dovženko ostatně zachycuje i zprávy, které přicházejí z druhé strany fronty, mj. o odvozu Ukrajinců z okupovaných území na práci do Říše, a doprovází je úvahami o zjevné ztrátě tohoto obrovského kontingentu lidí pro poválečný život ukrajinského národa a obnovu jeho země.

Ve chvílích tíživé deprese se Dovženko obrací k historii Ukrajiny a pokouší se najít souvislosti se současnými událostmi. „Přečetl jsem znovu Dějiny Ukrajiny. Bože, jak jen jsou smutné a neradostné. Jak jen jsou nepodařené a zbavené světla. Nemá se nic dělat — jsme i špatní, i nešťastní. Více ale nešťastní, než špatní,“ zapisuje 27. 4. 1942.

K této chmurné dějinné reflexi patří i spíše v náznaku zachycené ohlasy předválečného vývoje a jeho temných stránek. Vlastní zkušenost z těchto let vede Dovženka k opakovaným úvahám o nesprávném přístupu ke kulturní tradici a o absurditě výchovného systému, které se v mimořádné válečné situaci plně projevily a mnohonásobně zvýšily množství ztrát sovětské strany. V neposlední míře napadá i nesprávnost a faleš politické práce, např. v podobenství o začarované tribuně z 14. 4. 1942, zakončeném slovy: „Ó tribuno! Kolik hlupáků z tebe sestupovalo jako vítězové.“

Přes to vše, co bylo zatím uvedeno, je nutno zdůraznit, že Dovženko nemyslí jen na svůj národ, ale snaží se poctivě pracovat k jakémusi opravdovému, čistému internacionalismu. Chtěl by vidět zájmy Ukrajiny a celého svazu jako sourodý celek, a proto žije v neustálém napětí pod dojmem nesčíslných jevů, které tuto vysněnou jednotu zájmů popírají.

Právě tak Dovženko, pečlivě pozorující všechny absurdity a nedokonalosti kolem sebe, se cítí být komunistou, ačkoli formálně členem komunistické strany nebyl. Nevídá za daných podmínek jinou možnost smysluplné práce pro svou zemi a národ. Musí věřit v to, co si spojuje s Leninem, protože nenalézá jiné východisko. Klade však v této souvislosti nejvyšší možné nároky na sebe i své okolí.

Celá válka by měla být jakousi očištnou lázní, umožňující začít vše znovu, smysluplněji než dříve. Nemalé naděje spojoval Dovženko z tohoto hlediska s N. S. Chruščovem, tehdy prvním tajemníkem ÚV KS Ukrajiny, s nímž se mohl osobně setkávat. Na podzim roku 1943 vystřídal tuto naději hluboké a zřejmě trvalé rozčarování.

Grůzný obraz války se v Dovženkových zápisech výrazně stupňuje v červnu a červenci 1942, kdy se stal svědkem ústupu sovětských vojsk na jihovýchodním úseku fronty. Příslušné pasáže, v dosavadních edicích v úplnosti pominuté, zachycují zkratkovitě apokalyptický obraz útěku a nekvalifikovaného velení, které v řadě případů přispělo ke zcela zbytečné ztrátě stovek a tisíců lidských životů. „Nějaký ničema a kreten, bilhorodský velitel se rozhodl před mostem (přes Don) zkontrolovat jízdní rozkazy všech automobilů. V důsledku tohoto kretenismu se na sebe natlačily přes tři tisíce automobilů naplněných vším, co si jen lze představit. Nadávky, hádky, zmatek. Přiletělo 27 bombardovacích letadel. Zničila všechno. Nelze ani popsat, ani zapomenout na všechno, co se tam dělo. Zbytečně zahynuly tisíce lidí, tisíce automobilů byly poničeny a spáleny. A to vše kvůli jednomu hlupákovi. Nikdo ho nespoutal ani nezastřelil. Jsem si jist, že i teď někde, nepouští.“ V kritických chvílích, kdy jedinou nadějí se Dovženkovi stejně jako jiným zdá být otevření druhé fronty západními spojenci, se stupňuje jeho kritika negativních jevů sovětské skutečnosti. Dovženko se snaží ve svých zápiscích pochopit fyziognomii hlupáctví, obdařeného mocí, útočí na nepravdivě píšící sovětský tisk, lakující válečnou realitu a tím jen dále komplikující situaci.

Zápisy z druhé poloviny roku 1943, psané v době postupného pronikání sovětské armády zpět na Ukrajinu a především po osvobození Kyjeva, se mj. pokoušejí formulovat Dovženkovo vidění některých aktuálních úkolů obnovy země, zároveň však zachycují nový počátek starých chyb. Na konci listopadu 1943 je Dovženko zdrcen odsouzením svého právě otištěného díla *Ukrajina v ohni*, kde bylo, samozřejmě ne v tak otevřené podobě jako v případě deníkových zápisů, vysloveno nebo naznačeno mnoho Dovženkových myšlenek o válce a jejím dopadu na Ukrajinu.

Proti práci byly vzneseny kritické připomínky z nejvyšších míst, což rozhodujícím způsobem formovalo další Dovženkův vztah k Stalinovi i Chruščovovi. Tento zásah ovlivnil i další Dovženkův tvůrčí osud — nesměl se vrátit na Ukrajinu, kde chtěl po válce pracovat, a v Moskvě byly až do konce života jeho scénáře podrobovány kritice, vráceny k přepracování nebo odmítány. Talent jednoho z velkých tvůrců světové kinematografie byl definitivně uzavřen do striktně vymezených hranic, které mu nebylo umožněno překročit. Pocit osobní křivdy splynul u Dovženka s vědomím křivdy, páchané na celém jeho národu.

Na Nový rok 1944 si do deníku zapsal: „V tomto roce by měla skončit světová válka na evropském kontinentu. Je třeba očekávat velké množství událostí, možná nečekaných a neodhadnutelných, ale hlubokých a mimořádných svými důsledky. Do této chvíle nikdo nemůže říci, zda v Evropě budeme, nebo nikoli. Zdá se mi, že ne. Německo čeká strašná doba, kterou si zasloužilo vši svou kanibalskou podstatou. Ruský národ za obrovskou cenu vyjde na širokou arénu mezinárodního života. Obnoví se Polsko, Čechy a Rakousko, vyroste jugoslávská federace. Jenom jedna Vdova bude oplakávat své děti uprostřed ruin až do své smrti — zamlčená, podezřelá a uražená pastorkyně Evropy.“

Takovýto ukrajinský akord patří také do Dovženkova díla. Byl přítomen při všech jeho pozdních filmových realizacích a nelze jej vymazat, chceme-li Dovženkou osobnost chápat opravdu v plné šíři.

Kompletní edice textu Dovženkových deníků, která je věcí budoucnosti, nám bezpochyby přiblíží ještě výrazněji provořadou kulturní osobnost východoevropského kontextu, jednoho z důležitých účastníků zápasu umění 20. století proti totalitarismu. Mnohé z toho, co je možné teprve nyní si v Dovženkových denících přečíst, najde odezvu také u českého čtenáře. Proto by bylo vhodné uvažovat o doplněné reedici záslužného výboru Aleny Morávkové z roku 1964, který ve své době vzbudil nemalou pozornost české kulturní veřejnosti.

Bohdan Zilynskyj

* * *

Jindřich Plachta: *O lidech nešikovných.*

Ed., vysvětlivky, doslov Zdeněk Šolle, il. Vladimír Jiránek, Praha, Československý spisovatel 1989, 391 s., náklad 50 000 výtisků.

Asi nebude sporu o tom, že pramenná základna naší filmovou historiografií dosud běžně využívaná není, zvláště pro předválečné období, příliš rozsáhlá. Omezuje se především na vlastní filmy (a mění se tak vlastně na jakousi retrospektivní kritiku), speciální filmový tisk a filmové rubriky v denních listech; na hodnověrnost posledně uváděných typů pramenů nelze ovšem příliš spoléhat. Ale i když prozkoumáme archívy (pozůstalosti jednotlivců, archívy politických stran, ministerstev, registratury kin atd., atd.), zůstane zde ještě jedna veliká neznámá a tou je řadový divák. Stále nevíme, jaký byl vkus lidového publika, jemuž byla přece většina české filmové produkce adresována, jaké byly jeho představy o filmu a o kinematografii vůbec. Můžeme je samozřejmě rekonstruovat z filmů samotných, především těch komerčně nejúspěšnějších, určité vodítko lze nalézt v novinářských čtenářských korespondencích a pod. Smyslem této recenze je upozornit na další pramen, který může tuto mezeru v našich znalostech alespoň částečně vyplnit — jsou to zábavní rubriky novin a časopisů. Zde bývala často otiskována humoristická dílka, která podobné názory rezonovala — byť často s ironickou nebo přímo satirickou nadsázkou, čteme-li je však s tímto vědomím, mohou být až překvapivě výmluvná. (Pro ilustraci toho, co mám na mysli, si dovoluji uvést příklad ze starší české literatury: jsem hluboce přesvědčen, že známý výrok aktuára Roubínka z Jiráskovy Filozofské historie, oslavující jako příkladné typy českých vlastenců Žižku a císaře Josefa, také není příliš vzdálen od skutečných názorů našeho biedermeierovského měšťanstva.) I ve filmové publicistice jsou ostatně občas citovány sloupky Karla Poláčka a samozřejmě Čapkův seriál Jak se dělá film.

Z tohoto hlediska nás v recenzované knížce, obsahující průřez literární tvorbou populárního divadelního a filmového herce Jindřicha Plachty (vlastním jménem Jindřich